

1848–49. Történelmi Lapok hasábjain közölt egy vitairatot, amelyben az emlékiratnak a kápolnai csatára vonatkozó részeiből is idézett (ez később kötetben is megjelent).

A szerző 1867-ben vitairatot írt a volt fővezér, Görgei Artúr *Gazdátlan levelek* című munkája kapcsán, amely azonban szintén kéziratban maradt. Mind az emlékiratot, mind a vitairatot többször is megpróbálta megjelentetni, azonban sikertelenül. Az 1870–1880-as években közel másfél évtizeden át levelezett az ügyben Dudás Ödön bácskai helytörténésszel, aki folyamatosan hitegette az egyre öregedő, s egyre türelmetlenebb honvédezedest. Végül Zámბelly vizsgálta a kéziratokat; szerencsére, mondhatnánk, mert így maradtak meg.

A közel tíz nyomtatott ívnyi emlékirat egyike a szabadságharcra vonatkozó leginformatívabb visszaemlékezéseknek. Az 1849. január végéig terjedő részek szinte tökéletesen megbízhatóak, ettől kezdve azonban egyre érezhetőbb a szerző Görgei iránti ellenséges elfogultsága, amely időnként elhomályosítja tisztánlátását. Ugyanakkor tőle származik a kápolnai csata egyik legrészletesebb leírása, s fontos részleteket őrzött meg a téli és a tavaszi hadjárat szinte valamennyi összecsapásáról. A feldunai, majd a VII. hadtest történetéről nem ismerünk az övéhez hasonló részletességű emlékiratot. Egyedül a fővezér, Görgei Artúr emlékirata versenghet vele, de az övé is csak 1849. március végéig, amikortól már jóval kevésbé tájékozott a VII. hadtestnél történeteket illetően. A többi hasonló visszaemlékezés szerzői (Duka Tivadar, Gör-

gey István) általában alacsonyabb beosztásban szolgáltak, vagy olyan későn írták emlékiratukat, hogy túlzottan érvényesül bennük az addig megjelent irodalom hatása.

Zámбelly igen jó véleménnyel volt a saját, s kevésbé jó véleménnyel a kortársai és bajtársai katonai képességeiről. Különösen kijutott a bírálatból saját közvetlen parancsnokainak, így Piller János ezredesnek, Gáspár András és Poeltenberg Ernő tábornoknak; de nem kímélte Görgeit sem. Ennek alapján néha az az érzésünk, hogy ha ő lett volna a hadtest, majd a hadsereg élén, talán még a szabadságharcot is megnyerjük. A róla szóló korabeli források is megerősítik azonban azt, hogy valóban vállalkozó kedvű, vitéz, rámenős katona volt, aki ugyan otthon volt a tábor-
kar irodai munkájában, de a legjobban mégis akkor érezte magát, amikor szablyával a kezében vehetett részt a küzdelemben, illetve vezényelhetette a csapatokat.

Zámбellyt hosszú élettel áldotta meg a sors. 1901. február 6-án Nagytétényben hunyt el. Tétényben ma is őrzik emlékét. Kései leszármazottai közé tartozott Hazai György, a 2016. január 7-én, 84 éves korában elhunyt nemzetközi hírű turkológus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

Az alábbiakban az emlékiratból az 1849. augusztusi eseményekre, illetve a szabadságharcot követő megtorlásra vonatkozó részeket adjuk közre. A közölt részletben a vezetékeknevet kiegészítettük a keresztnévvel, s a szöveget néhány szükséges magyarázattal láttuk el.

Részletek Zámбelly Lajos emlékiratából

[1849.] Augusztus 6-án Szalontára érve, ahol VII. hadtestemet találtam, megtudtam, hogy Görgei Gyapjún áll; odasiettem, hogy a kormány parancsát átadjam neki, amire csak annyit mondott, vállát megvonva: „Éppen időben jövünk” – majd azt mondta, hogy Poeltenberg [Ernő] tábornok Nagyváradra ment az oroszokkal tárgyalni, és visszatéréséig át kellene vennem a VII. hadtest parancsnokságát, és Ármin bátyjával, aki akkor Bayer [József] helyett a tábor-
ka-

ri főnök volt, beszéljek, mert nekem tartotta fenn ezt a posztot.

Azon általam átadott parancs dacára, hogy gyorsan vonuljon, hogy Mészárossal, Dembińskivel, akik Szegedről Temesvárnak vonultak, még időben egyesüljön, hogy a Haynau alatti ellenséges sereget két oldalról támadjuk és verjük meg, egészen kis menetekben vonultunk Arad felé.¹

¹ A parancsban ez aligha szerepelhetett, mert augusztus 6-án Aradon még nem tudták, hogy Henryk Dembiński altábornagy Arad helyett Temesvárra vezeti a déli főereget. Aulich Lajos hadügyminiszter augusztus 6-án délután 4 órakor Görgeit arra utasította, hogy siettesse menetét Aradra. A Görgei vezette feldunai hadsereg táborkara, az úgynevezett Központi Hadművelési Iroda egyébként már aznap elrendelte a menetek felgyorsítását.

Nagysándor [József] volt az elővéd, és 9-én érkezett oda, és rögvest egy kisebb ütközetet vívott Újaradnál.²

10-én a VII. hadtesttel dél körül érkeztem oda, s máris távoli ágyúdörgést hallottam, és a lovassággal és tüzérséggel előresiettem, hogy az ütközetben, amely Németságnál bontakozott ki, részt vegyek.

Az általam azzal a jelentéssel, hogy „előrenyomulok”, Görgeihez küldött parancsőtiszt, Bömches [Eduárd] százados (egy erdélyi szász) Görgeit kényelmesen egy szobában ülve lelte (miközben egy hadtest harcolt). Azonban Görgeitől az ő révén azt a parancsot és intést kaptam, hogy azonnal a számomra a diszpozícióban kijelölt, Pécska és Makó felé lévő állásba vonuljak, és ne engedjek meg magamnak semminemű önkényességet. Nagysándor már tudni fog magán segíteni. Mit tehettem volna, visszamentem tehát, és tábornokot ültettem ott, ahol aztán a környék felderítésekor estefelé lovammal a Maros egy holtágába zuhantam, és csaknem belefutottam.

Itt még meg kell jegyezni, hogy annak dacára, miszerint a lovassággal és a tüzérséggel csaknem mindig ügetésben és vágásban lovagoltam, harcra éhes gyalogságom úgy sietett utánam, hogy majdnem a lovassággal együtt érkezett meg Aradra.

Az éjszaka folyamán azt a parancsot kaptam, hogy hagyjak hátra egy kisebb csapatot Pécska irányába, s a hadtesttel Újaradra vonuljak, és Nagysándorral és Leiningennel egyesültem támadjam meg az ellenséget, és minden áron vessem vissza.

11-én elég korán csatarendben felállítva álltam, beszéltem Nagysándorral és Leiningennel, és már majdnem előrenyomulást rendeltem, és rohamot fűvattam, amikor egyszer csak azt a parancsot kaptam, hogy az ütközetet, ha már megkezdődött volna, azonnal szakítsam félbe, és térjek vissza ismét előző napi állásomba; és hogy Nagysándornak csak Újaradot kell megszállva tartania, illetve az ellenség támadását visszavernie.

Délután Görgei magához kéretett minden magasabb rangú tisztséget; közölte velünk, hogy Kossuth a kezébe tette le a kormányt, és így ő diktátor lett; hogy az oroszokkal folytatott tárgyalásoknak jó eredményük lenne; hogy mi már a többi hadsereggel nem tudunk egyesülni, és nincs már remény a sikerre,

2 A Nagysándor vezette I. hadtest valóban augusztus 9-én érkezett meg Aradra, de az említett ütközetet másnap, 10-én vívta Németság és Újság között a Maros mentén előretörő császári királyi I. (Schlik) hadtest ellen.

hanem azt kell menteni, ami még menthető. Elhatározta, hogy az oroszok előtt leteszi a fegyvert, ezért megparancsolja, hogy még aznap éjjel történjen meg az elvonulás Világosra, ezért azonnal indulnunk kell.

12-én rendkívül fáradtan érkezünk meg Világosra, ott tábornokot ültetünk, és Görgei egész nap az oroszokkal tárgyalt.

Mi, magasabb rangú tisztek azonban semmit sem tudhattunk meg a feltételekről, ami sorsunk iránt aggodalmassá tett minket.

Avégett tehát, hogy valami biztosat megtudjunk, tanácskoztam néhány bajtársammal, és indítványomra elhatároztuk, hogy a csapatokat készenlétbe helyezzük, és aztán Görgeit megkérdezzük, minő feltételek alatt akarja ő a fegyvert az orosz előtt letenni; és ha ezek a feltételek nem olyanok lennének, hogy kielégítsenek minket, akkor az egész hadsereg azonnal a parancsnokságom alatt Lippán át Temesvárra induljon, hogy az ottani hadsereggel egyesüljön, és vagy legyőzze az egyesült osztrák és orosz hadsereget, vagy sikertelenség esetén Erdélybe vesse magát, és ezen országban, ahol minden állás csaknem egy erőd, tartsa, szervezze magát és ismét kitörjön, és ha semmilyen kedvező esély nem adódna, becsülettel essen el a túlerő előtt.³

Görgei hírt kapott ezekről az előkészületekről, és 12-én délután minden tábornokot és tisztséget a szállítására hívatott. Azonnal hozzám fordult azon kérdéssel, mit jelentenek ezek az üzelmek, és mit akarunk és várunk mi valójában? Én szintén visszakérdeztem, hogy mi meg azt akarjuk tudni, milyen feltételekkel tesszük le a fegyvert, mire ő egészen röviden válaszolt: „Semmineműek alatt.” Mire én is egészen röviden válaszoltam: „Akkor nem adjuk meg magunkat”, majd még hozzátettem: „Mi Ausztria császára ellen vétkeztünk, ezért hát az ő csapatainak kell megadnunk magunkat, így esetleg remélhetjük, hogy korábban számíthatunk megbocsátásra; így azonban nem adjuk meg magunkat, és keresztülvágjuk magunkat Erdélybe.”

Görgei [először] engedte, hogy nyugodtan elmondjam mindezt, aztán – eljárását magyarázva – heves

3 Zámibelly itt alaposan összekeveri az eseményeket, hiszen az Aradon augusztus 11-én tartott haditanács Görgei előterjesztésére többek között azért döntött a fegyverletétel mellett, mert megérkezett az augusztus 9-én a déli hadsereg által vívott vesztes temesvári csata híre; azaz, augusztus 12-én már senki sem számíthatott arra, hogy Temesvárnál egyesül a déli magyar főhadsereggel.

modorban kezdett beszélni: hogy Aradon lett volna ideje azzal szemben óvást tenni, most azonban már túl késő; hogy valamennyi tábornok, még Nagysándor is, és a bátrak bátra, Földváry [Károly] ezredes egyetértenek vele. Ezért ez [az állásfoglalás] különös tölem, akiről ő mindig sokat tartott; nagyon csodálkozik, hogy így beszéltem és tettem, és hogy óvakodjak attól, hogy többet tegyek, mert még hatalom van a kezében, és agyonlövet.

Alig mondta el mindezt, Trangoss [István] alezredes a vállamra tette a kezét, és valamit mondott a le tartóztatásról és akasztásról; én lesöpörtem a kezét, és előre akartam lépni és válaszolni. Ekkor Kossuth Sándor alezredes visszatartott, és egészen az én szellememben beszélt az egész árulás ellen, amire Beniczky [Lajos] alezredes Görgei szellemében ellenünk szólt. – Én körülnéztem, hogy vajon [kire számíthatok], és rájöttem, hogy Kossuthon kívül mindazok közül, akik velem egyetértettek, senki sem áll az oldalamon, mire én „Gyáva pulyák”-at mondván, megfordultam, és kimentem a teremből.

Később, amikor már Aradon vizsgálat alatt álltunk, Beniczky azt mondta, hogy ha szóltam volna neki, mit akarok, ő szilárdan hozzám csatlakozott volna ahelyett, hogy Görgei mellett szóljon, mire csak röviden azt válaszoltam neki: „Túl késő, egyedül én ismertem fel Görgei árulását; most mindannyian megkeserüljük rövidlátásunkat.”

Görgei ezt követően megparancsolta, hogy minden tiszt menjen a táborba a legénység megnyugtatósa érdekében, aztán, mivel, mint később megtudtam, csaknem minden ezred, zászlóalj és üteg menetkész volt, ő is a táborba lovagolt, hogy az embereket, akik oly vakon hittek neki, ösztönző szavaival megnyugtassa és magának megnyerje. Én csak 13-án reggel, az elvonuláskor hagyhattam el szállásomat.

E napon a menet megindult Kisjenő felé, és e község közelében az egész, mintegy 30.000 főnyi hadsereg több hadágban felvonult, velünk szemben pedig az orosz hadsereg Rüdiger alatt.

Ekkor Görgei az utóbbihoz lovagolt, aztán jött a parancs a fegyverek letételére, és hogy a tisztek megtarthatják szablyájukat, lovukat és poggyászukat, és hogy azonnal Kisjenőre menjenek.

Menet közben minden lengyel elhagyta a hadsereget, és mind a huszárok, mind a gyalogosok megpróbálták továbbállni; az utóbbiak közül sokan a közelben lévő folyóvízbe vetették fegyvereiket. Néhányan az átadási helyen összetörték fegyverüket.

Először csak itt tudtuk meg a temesvári veszett csata leverő hírét, amit Görgei már korábban tudott, azonban velünk nem közölt, tehát egyedül ő a hibás miatta, mivel ha gyorsabban vonulunk, és nem této-vázunk Aradnál, az bizonyára másképp végződött volna.

Újabb parancs jött a fegyverletételre, szívszagató jelenetek történtek, különösen a huszároknál, akik szeretett lovaiktól, és tőlünk, tisztektől is búcsúztak. Csaknem mindegyikük sírt, és átkozta a végzetet, és mindannyian kértek minket, ne hagyjuk el őket.

Voltak jelenetek, amelyek nem írhatók le, amelyeket látni kellett, együtt kellett átérezni. Még most, oly sok év után is fáj, ha minderre visszagondolok, és egyetlen hadseregnek sem kívánom ezt a szörnyű sorsot, mivel amit szeretett hazánkért örömteli arccal elszenvedtünk, ahogyan állandóan jól harcoltunk, amit elveszítettünk, mindez semmi volt e ténnyel szemben. Átok azokra, akik ebben vétkesek!

Ezen a napon utoljára vettem át ezredem parancsnokságát, amelyben oly régóta szolgáltam, s valamivel több, mint 800 lovat adtam át; amikor Bécsből kivonultunk, 1200 fölött volt, és a hadjárat alatt 600-at kaptunk; tehát minő veszteség csak egyetlen ezrednél – mit nem veszítettünk tehát együtt –, és mindent, mindent hasztalanul.

Az oroszok Kisjenőről, ahol két napig időztünk, Sarkadra vittek bennünket, ahol ismét négy napig maradtunk.

20-án osztrák csapatok jöttek oda a táborba, és elterjedt, hogy átadnak minket az osztrákoknak; és ismét sok kellemetlen jelenet fordult elő, mivel megcsalva láttuk magunkat azon hírek által, amelyek szerint Oroszország közbenjárására teljesen szabadon engednek minket.

Görgeit még Kisjenőről Nagyváradra vitték, és engedélyt kapott, hogy testvéreit és rokonait magával vigye – minket azonban teljesen az oroszok kényére bíztak.

21-én Gyulára mentünk, és 22-én az osztrák csapatok átvettek minket, amikor is azonnal parancs jött, hogy minden tisztnek át kell adnia a szablyáját. – Erről nem lehet beszélni, ez olyan tény, amely felől a történelem fog ítélni.

26-án Aradra érkeztünk, és 27-én az aradi erődbe vittek bennünket (amely szintén az oroszoknak adta meg magát, és aztán azok átadták az osztrákoknak⁴).

4 1849. augusztus 17-én.

Több mint ötszázán voltunk egykori osztrák tisztek [akiket az erődbe vittek – H. R.]; a tisztek maradékát – akiket még a magyar minisztérium nevezett ki [tisztté] – a városban nagy helyiségekbe zárták, és a beavatási bizottmány elé vezették, és különbségtétel nélkül közlegényként különböző ezredekhez besorozták.⁵

A tábornokokat már Gyulán elválasztották tőlünk, őrizet alá tették, és kocsikon erős őrséggel az aradi erődbe szállították őket.

Most már tudtuk, milyen helyzetbe kerültünk, és – különösen a magasabb rangú tisztek – nem nagyon vártunk mást, mint halált.

Már Sarkadról és Gyuláról több tiszt megszökött, és többségük sikeresen Komáromba jutott, ahol aztán kedvezőbb feltételek alatt kapituláltak.

Sarkadon Schweidel [József] tábornok hozzám küldte a fiát⁶ azzal, hogy szándékában áll megszökni, és vele tarthatnék. Én sajnos nem akartam ezt tenni, mert az oroszoknak adott szavamat meg akartam tartani; ha megtettem volna, ezt a jó urat nem lövik agyon.⁷ Gyulán Kupa [Hümér] alezredes ugyanezt javasolta; ezt is visszautasítottam. Ő sikeresen eljutott Komáromba.⁸

A tábornokokat rögvest egyenként fogságba vetették, és a hadbíróság megkezdte kihallgatásukat.⁹

A szeptember borús aggodalmak között telt el.

Október 4-én megérkezett a tábornokok megerősített ítélete, 5-én kihirdették, és 6-án eléggé korán Kiss Ernő altábornagyot, Schweidel József és

Dessewffy Arisztid tábornokot és Lázár Vilmos ezredes agyonlőtték, és valamivel később Leiningen Károly grófot, Poelt von Poeltenberg Ernő lovagot, Damjanich Jánost, Török Ignácot, Láhner Györgyöt, Knezić Károlyt, Vécsey Károly grófot, Nagysándor Józsefet és Aulich Lajost kötél által kivégezték.

A sort Poeltenberg nyitotta és Damjanich zárta.¹⁰

Mindannyian igen állhatatosan szenvedték el a halált – Leiningen még egyszer ünnepélyesen megvédte magát azon vád ellen, hogy Budán osztrák tiszteket lövetett agyon.¹¹ Nagysándor csak ennyit mondott: „Hodie mihi, cras tibi.”¹² Damjanich, aki még mindig fájlalta Komáromban eltört lábát, teljesen nyugodtan nézte végig az egészet, és azt mondta: „Korábban mindig az első voltam, és most az utolsó vagyok.”¹³

Minket a kazamatákba összezártak, ezek felé ágyúkat irányoztak, és ezen kívül több gyalogszázadot állítottak fel, nehogy eszünkbe jusson kísérletet tenni a kitörésre.

E nap feletti érzelmeinket nem lehet leírni, rettenetek voltak!

Az Aradra való menet közben minden olyan tábornokkal, akit ismertem, váltottam néhány szót; Lenkey [János] azt mondta, „Barátom, mindent feketén látok.” Később örület lett úrrá rajta, és nyomorultan halt meg az erődben.¹⁴ Nagysándort megkérdeztem: „Most is úgy érzel, mint Világosnál?” „Átok reá” – „Fluch über ihn”¹⁵ – volt a felelet. Schweidel csak afölött sajnálkozott, hogy Sarkadról nem állt odébb, ahonnan még könnyű volt elmenekülni – és így, kocsiról kocsira lovagolva, mindenkit levertnek találtam. Csak a szegény Poeltenberg remélt, a szegény még a legutolsó órában is reménykedett – nevezetesen, az ítélethirdetést követően hozzá mentem, amit egy órára engedélyeztek számunkra. Nagy fáradtsággal kaphattam meg tőle hetvennégy dukátot, amit egy mérnökari tiszt révén elküldtem a feleségének Bécsbe, ő¹⁶ pedig megtartott egy jelentős összeget bankjegyekben, és megtartotta a gyűrűjét is, és azt állította, hogy az oroszok őt biztosították, hogy senkinek a haja szála sem fog görbülni, és reggel min-

5 Ti. azokat, akik már 1848 előtt tisztek voltak a császári királyi hadseregben, az aradi várba zárták; azokat, akik csak a magyar honvédseregben értek el tiszti rangot, a városban tartották fogva, majd besorozták a császári királyi hadseregbe. Ez utóbbiak jelentős része 1848 előtt a császári királyi hadsereg legénységi állományaához tartozott.

6 Schweidel Albert huszárszázadost, aki szintén a 4. huszárezredben szolgált.

7 Schweidel József az aradi fogság kezdetétől naplót vezetett; így ebben természetesen nincs nyoma a szökési tervnek.

8 Kupa komáromi kapitulánsként emigrált, 1859–1860-ban az olaszországi magyar légióban szolgált.

9 Valójában három különálló pert folytattak le ellenük: a hadbíróság külön tárgyalta Kiss Ernő altábornagy, illetve Vécsey Károly gróf, vezérőrnagy perét; s egyetlen eljárásban hallgatták ki Aulich Lajost, Damjanich Jánost, Dessewffy Arisztidet, Gáspár Andrást, Knezić Károlyt, Láhner Györgyöt, Lázár Vilmost, Leiningen-Westerburg Károlyt, Lenkey Jánost, Nagysándor Józsefet, Poeltenberg Ernőt, Schweidel Józsefet és Török Ignácot. Közülük Gáspárt a hadbíróság csak várfogságra ítélte, mert a trónfosztás és a függetlenség kimondását követően nem szolgált; a Lenkey elleni eljárást pedig felfüggesztették, mert a tábornokon a per során az elmezavar jelei mutatkoztak.

10 Damjanich az utolsó előtti volt; utolsóként Vécsey Károly gróf lépett a bitófa alá.

11 Ti. Buda 1849. május 21-i bevétele alkalmával.

12 Ma nekem, holnap neked.

13 Damjanich e szavait más szemtanúk is feljegyezték.

14 1850. február 7-én.

15 Az eredetiben is így, magyarul és németül szerepel.

16 Ti. Poeltenberg

denkit más erődbe szállítanak, így szüksége van pénzre – amely aztán a foglár és a hóhér kezére került. Semmilyen beszéd nem használt; nem adott oda több [pénzt].

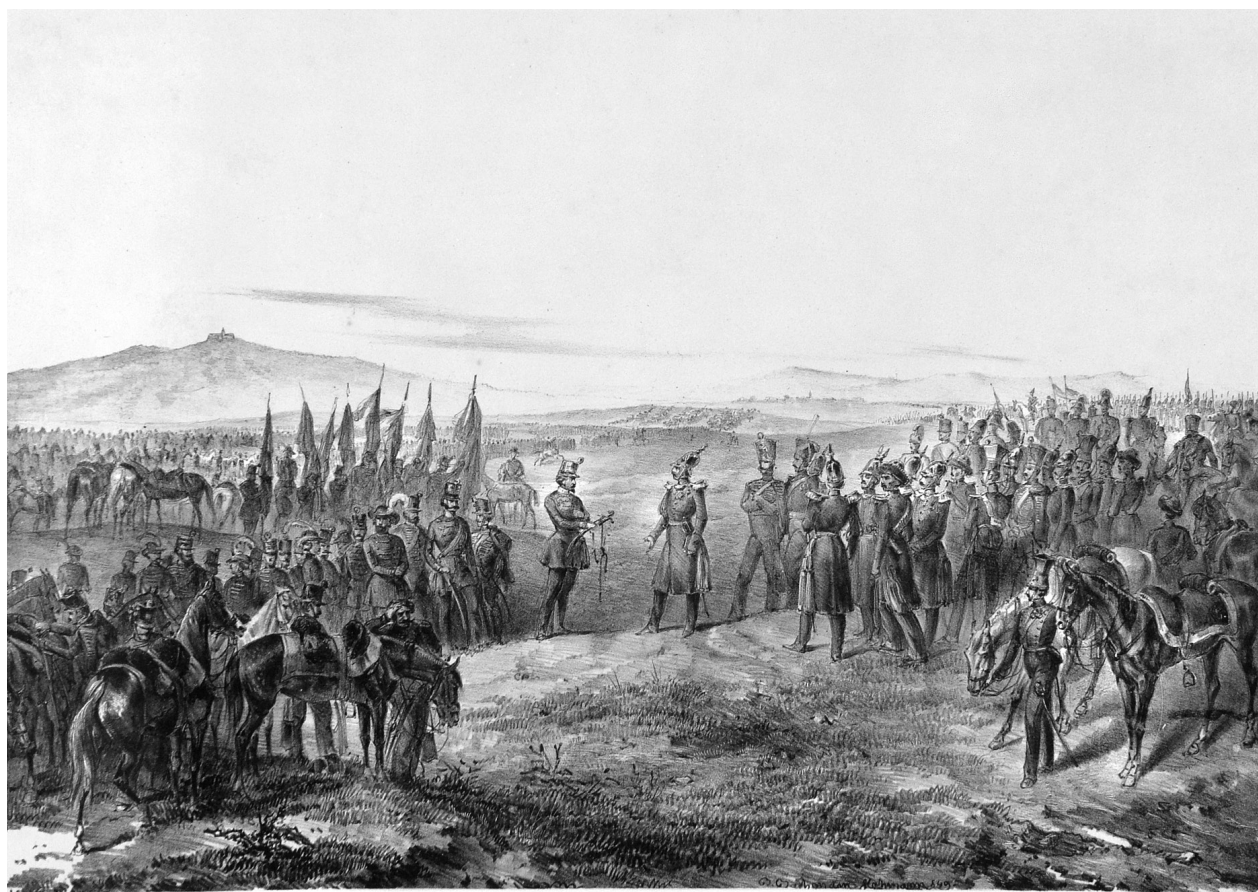
Amikor azt mondtam neki, hogy mi, magasabb rangú tisztek rövidesen követjük őt, mivel Görgei megcsalt bennünket, azt mondta: „Akkor őt és engem az oroszok megcsaltak azzal, hogy egyikünknek sem görbülhet haja szála sem.”

25-én Kazinczy [Lajos] ezredest is agyonlőtték, később pedig egy bizonyos Haukot, aki már Bécsben

részt vett a felkelésben.¹⁷ És noha ezzel a tiszteken végrehajtott halálos ítéletek véget értek (amelyek már korábban, a hadjárat alatt megkezdődtek), azonban újabb bírósági ítéletek születtek. Az elítélteket egymás után különböző erődökbe szállították, ahol, a parancsnok egyéniségétől függően, többé vagy kevésbé rosszul bántak velük, mivel humánus bánásmódról szó sem volt, mindez önkényes volt...¹⁸

¹⁷ Ludwig Hauk alezredest 1850. február 19-én kötél által végezték ki.

¹⁸ A kézirat folytatása hiányzik.

A világosi fegyverletétel